

## UMBERTO ECO A VISSZAOLVASAT IDEJÉBEN

■ 84 éves korában, 2016. február 19-én este fél 11-kor hunyt el Milánóban Umberto Eco, a 20. század – és amennyi a 21.-ből eltelt – meghatározó intellektuális íróegyénisége. Két éve rákbetegségben szenvedett, de a család ügyvédjének a véleménye szerint arra nem voltak felkészülve, hogy ilyen gyors lesz a lefolyás. Vége van az élőnek, nincs vége annak az óriási teljesítménynek, amely összefoglalja az európai múltat és a világ jövőjét, tudást, filozófiát, elmélyült olvasási, írási és kutatási szenvedélyt, ritka éleslátásról tanúskodó politikai álláspontot, a posztmodernitás gyengeségének beható ismeretét és még annyi megnevezhetetlen mást. Sokan nem értik, hogy miképpen lehetett ennyire *sokoldalú*. A 19. század végétől a német egyetemek másodvonalbeli, csekély tehetségű professzorainak rövidült perspektíváját tükröző szaktudós eszménye lett az uralkodó, a szaktudósé, aki csak elrettentően semleges bükkfanyelven tud élete végéig egyvalamiről írni (ez lett minálunk is a követendő ideál), és azon az egyen kívül büszkén semmihez sem ért. Ezen az alapálláson kívánt változtatni a posztmodern interdiszciplinaritás, amiből sok helyütt az lett, hogy egy jobban megértett és művelt tudományhoz kapcsoltak egy kevésbé megértett és elemeiben idézett tudásfragmentáriumot. De Eco teljesítményét nagyon egyszerű megérteni a hagyományból, a humanista Itália *literátusainak* (*i letterati*), könyves embereinek a beállítódásából, akik a tudás szent egyetemességéből indultak ki. Ennek az alapjai a filozófia és a teológia, természetismeret, a kor politikai erővonalainak az átlátása és az ebből következő, sokszor egyáltalán nem veszélytelen állásfoglalás. Ezek a literátusok tágabb értelemben tehát nemcsak irodalmárok voltak, hanem tudósok, filozófusok, írók, akik értették az irodalmi kifejezés minden csínját-bínját, és leveleztek mindenkivel, aki számított. Az összes humanisták még több humanistával álltak levelezésben. Így történhetett meg, hogy amikor Firenzében a 15. század végén összeírták a levelező olasz humanistákat, számuk több mint 2200-ra rúgott. Levelezésében Machiavelli büszkén említi meg ezt a tényt, célozván arra, hogy ennek egynegyede volt meg indulásának éveiben. Eco ebbe a hagyományba illeszkedik. Mondjuk azt, hogy ez azért posztmodern korunkban valamivel nehezebb volt?

1954-ben, Torinóban, Luigi Pareyson irányításával védte meg tézisé, szerezte meg a filozófiai licenciátust, dolgozatának a címe *Az esztétikai kérdés Aquinói Szent Tamásnál* volt. A témával évtizedeken át foglalkozott, 1998-ban jelent meg hasonló című könyve a Bompiani kiadónál, 2010-ben pedig (szintén a Bompianinál) a *Scritti sul pensiero medievale* (*Írások a középkori gondolkodásról*). Gianni Vattimo véleménye szerint ezért nem lett Eco sem nietscheánus, sem pedig heideggeriánus filozófus, hanem megmaradt tomistának, főként ami az angyali doktor racionalisztikus beállítódását illeti. De indokolt lehet egy középkori alapokon kialakított hermeneutika képviselőjének is tartani – zárta összefoglalóját Vattimo. Filozófiáját ilyen értelemben a teljes koherencia jellemzi.

Ehhez még csak annyit tegyünk hozzá, hogy a katolikus vallás és annak egyházi kultúrája bizonyos értelemben maga az olasz kultúra. Ha valaki élt Olaszországban, ezt nagyon jól érzékeli, ha pedig nem érzékeli, megmondják neki... Ilyen értelemben tehát Ecónak születésileg és a vérében is volt bizonyos hagyomány és örökség, amelyet a stúdiumokkal csak generálni kellett, hogy kihajtson és erdővé lombosodjon (hogy Noam Chomsky képével éljünk).

Minden tudás látást is jelent, ezért nem csoda, hogy Eco is látni és láttatni akarta szeretett középkorát. Alighanem ezekről a vidékekről jön híres regényének, *A rózsaszínű világ*. Köz hely, de le kell írunk, hogy amikor megjelent, a világhírre vet hozta szerzőjének. De hogyan lehet megértetni az olvasókkal egy középkori kolostor zárt szimbolikus világát, tele a könyvtárból kiszármazó könyvek oldalakon keresztül futó elemzésével, tudós vitákkal? Mindenki kíváncsi a többszörös gyilkosságok talá-

nyára, főleg akkor, ha ez a talány végigkísér bennünket a nagyregény oldalain, és csak a végén tudjuk meg, hogy nem egy, de több gyilkos lapult a falak között. És micsoda falak, micsoda súlyos titkokat takartak?! Összeférhető a szentségi jelleg mindazzal a kéjvágygal és bujasággal, testi fertelmekkel, amely a kolostor lakóit tulajdonképpen összefűzte? Hogy többet foglalkoztak a fiatal novíciusok tomporának nézésével és lán-goló érintésével, mint a Szentírással?

A regényíró élt egy ellentmondás lehetőségével, ami végig feszíti a regény szerkezetét: az *imádkozás emberei* a kolostorokban egyfajta arisztokráciát jelentettek: a vidékek politikai hierarchiájában is a csúcson állottak, befolyásolták a politikai kör-nyezetet. A másik nagy ellentmondás az igazság: Isten centralitása azt jelentette, hogy ha minden igazság nála van, ő maga lévén az igazság, akkor a részigazságok tudói kö-zelebb állhatnak Hozzá, jöllehet őket is feszíti az a tudat, hogy a részigazságok nem a teljes igazság. (Innen a középkori tudós filozófusok eltökéltsége a teljes értékű logikák mint igazságinstrumentáriumok kifejlesztése iránt. A teljes igazság megtalálásához pe-dig a Szentírás minden mondatának beható elemzése segít hozzá, amint azt Meister Eckhart megkísérelte *A teremtés könyveinek a magyarázatában*, és akinek feltett szán-déka volt az, hogy a Biblia minden mondatán végigvonultatja igazságprojektjét.)

Végül is kiderül a regényben, hogy több gyilkos volt, de lehet maga az Antikrisztus terve szerint vetettek véget a megtévelyedettek életének; magát a kolostort pedig a szent tűz lángja emésztette el, miután az inkvizíció kiderítette a tényállást. A kongeniális fordító, Barna Imre jegyzeteinek előzékében felfedi a siker titkát: háromféleképpen lehet olvasni *A rózsza nevét*. És az egyféleképpeni olvasat (például a krimié) is teljes értékű. Ha valaki pedig a filozófiai, teológiai, misztikus, okkult és szimbolikus viszonyokra kíváncsi, egy életre elmerülhet mindazoknak az utalásoknak a fel-, majd kifejtésében, amelyeket Eco a könyvébe belerejtett. A patrisztika előadói tudják a legjobban, hogy például milyen alapkérdés Szent Ágoston viszonya a donatista Tyconiushoz, aki a *Sza-bályok könyvét (Liber regularum)* az első bibliai hermeneutikát megírta. Szent Ágoston a donatisták elleni röpiratában általában bírálta azoknak a kanonikus álláspontjait, és a katolikus hitvallás egészével szembenállóknak tartotta. *A De Doctrina Christiana* több helyén is betű szerint korrigálta Tyconius kanonikus értelmező szabályait, ugyan-akkor a *Vallomásokban* szinte szó szerint megjelennek (hivatkozás nélkül) Tyconius ér-telmezései – aki maga is elhatárolta magát az ortodox donatistáktól. De nézzünk mást: Clairvaux-i Szent Bernát és Abelárd viszonya a teológia és az egyháztörténet nagy fe-jezete. A vita tulajdonképpen Isten misztikus-egzisztenciális, illetve racionális „felfog-hatósága” (jöllehet maga ez a kifejezés a felfoghatatlansági dogma értelmében alkalmat-lan) körül zajlott. Nagyon hosszú történet, és még hosszabb az érvek tára. A vita végül disputával ért véget. 1140-ben zajlott le a sensi székesegyházban (Bourgogne-Franche Comté vidéke), egy tartományi zsinat keretében, amely Szent Bernát lehengerlő érve-lése alapján Abelárd „téziseit” elítélte. Abelárd Rómában fellebbezett, de eredményte-lenül: a Szentszék a sensi határozatokat megerősítette. Meg lehetne számolni, hogy hány ilyen könyvtárnyi mikrotörténet-utalás van Eco könyvében, amit nagy szorgalom-mal és entuziazmussal az érdeklődők ki tudnak fejteni. Akkor meg hány könyv van benne? Voltaképpen egy könyvtár – jöllehet a regényben is van egy könyvtár, a maga módján főszerepben. (Ne feledjük, hogy Eco mesterei között Jorge Luis Borges is ott van a maga elhíresült könyvtárvíziójával.) A regény zárlatában visszatér a jeltudós, a szemiotikai kutatásokban is világhírnevet szerzett Eco többszörös perspektívája, és eszté-tikai programatikusságának megfelelően *nyílt a zárlat*: „A jelek igazságában – fejti ki Vilmos, az inkvizítor Adsónak, hűséges famulusának és krónikásának – én so-hasem kételkedtem... Egybe sincs az embernek, hogy a világban eligazodjék, mint a jelek. Hanem hogy mi a jelek között az összefüggés, azt nem fogtam fel. Apokalipti-kus mintát sejtettem a gyilkosságok mögött, s az vezetett el Jorgéhoz, holott ez a minta a véletlen műve volt. Úgy jutottam el Jorgéhoz, hogy valamennyi gyilkosság egyetlen tettesét kerestem, de rájöttünk, hogy voltaképp minden gyilkosságnak más-más tettese volt, vagy nem is volt tettese.”

Elmerülünk *A rózsza nevének* a mélységeiben, de ugyanúgy tehetünk a többivel is: *A Foucault-inga magyarul* 2004-ben jelent meg, *A tegnapi szigete* 2007-ben, mind Bar-na Imre remek fordításában. Ezek is könyvespolcaink sűrűn forgatott darabjai közé tar-toznak immár.

Úgy voltunk Ecóval, hogy mindaz amit a jeltudományban és nyelvfilozófiában, esztétikában alkotott, a hetvenes évektől beépült a szemléletmódunkba. 1976-ban jelent meg magyar nyelven *A nyitott mű*, amely öt könyvből gyűjtötte össze az alapvető tanulmányokat. (Mindegyik a címében is hordozza, hogy egy nagy teherbírási tézisre épül: *Opera aperta*, *La definizione dell'arte*, *Apocalittici ed integrati*, *La struttura assente*, *Le forme del contenuto*.) 1975-ben foglalta össze nézeteit (összesen nyolc rendszerkísérelt után) *A Trattato di semiotica generale* a klasszikus alapokon (Immanuel Kant és Charles Sanders Peirce koncepcióinak megfelelően), de immár a kultúra egészében és összefüggéseiben vizsgálta a jelhasználatot (román fordítása 1982-ben kerülhetett a kezünkbe). Ezt a szempontot azt tette lehetővé, hogy Eco kommunikációs szakember is volt, dolgozott a televíziónál, kutatóintézetet is vezetett, és 1975-től a bolognai egyetem tanáraként, 1992-től pedig amerikai egyetemeken értelmiségi nemzedékek légióit tanította a tudományára.

De nem volt csak a szakmájának és regényeinek a megírásában élő és elmerülő tudós tanár: radikális állásfoglalásaival és tetteivel is részt vett a nehéz olasz belpolitikában. Az *Espresso* hasábjain jelentek meg publicisztikai írásai – megszakításokkal, 1985 és 2016 között –, saját rovatában (*La bustina di Minerva*), amelyben a közélet, kultúra és politika szinte minden égető kérdésében állást foglalt. Egy 1994 szeptemberében megjelent írásában például úgy vélte, hogy a Macintosh számítógép ellenreformációs katolikus, sőt jezsuita szellemet képvisel, amely a „*ratio studiorum*” szelleméből táplálkozik, az akkor elterjedt MS-DOS program pedig a kálvinista protestantizmusból táplálkozik, amely lehetővé teszi a szövegek szabad értelmezését, személyes döntéseket kér, és finom hermeneutikát tesz lehetővé... Gyűlölte Silvio Berlusconi, meg amit a televízióival képviselt: a legalantasabb tömegigényeket kiszolgáló „szolgáltatásait”. Amikor pedig Berlusconi miniszterelnök lett, Eco olasz népét is figyelmeztette: „Ti választottátok meg!” És ebben is igaza volt, más lett az olasz élet is, nemcsak a kultúra. Ez utóbbiról azt vallotta, hogy egyetlen lehetőségünk a mindent eluraló planetáris analfabetizmus ellen.

Középkori szerzetes módjára utánozhatatlan szorgalommal alkotta meg hatalmas életművét, amely – és gondolom, valóban ez itt a kulcskifejezés – tényleg beépült és beépül továbbra is az életünkbe. Lehet ennél többet mondani? Az olasz megemlékezésekben a kulcskifejezés az „*il più amato*”, nyelvtörő magyar szavunkkal a *legszeretettebb* távozott közülünk. Van egy film, amely a hatalmas könyvtárának a labirintusaiban keresgélő Umberto Ecót jeleníti meg. Én úgy látom távozását, hogy lassan végigmegy a folyosón, majd egyszerűen kilép e labirintus egyik hátsó rejtékajtóján. Kilép abba a végtelenbe – ez az ő gondolata –, amely minden folyamatosan olvasó embernek kijár. És így a *visszaolvasati* idő végtelenjéből kacsint ránk folyamatosan égő bőrszivarának a füstjéből kipillantva, mely trabukkót természetesen a speciális Minerv-gyufával lángolja be.

Egyed Péter

